

TURKIC CULTURE AND
HERITAGE FOUNDATION

«Түркі халықтарының рухани
құндылықтары мен мәдени мұралары»
Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

Международной научно-методической конференции
«Духовные ценности и культурное
наследие тюркских народов»

PROCEEDINGS

of international scientific and methodological conference
"Spiritual values and cultural
heritage Turkic peoples"

Алматы, Таңбалы, Қазақстан 2024

**«Таңбалы археологиялық ландшафтының
петроглифтері» ЮНЕСКО-ның
Бүкіләлемдік мұралар тізіміне енгеніне 20 жыл**

**«ТАҢБАЛЫ» МЕМЛЕКЕТТІК
ТАРИХИ-МӘДЕНИ
ЖӘНЕ ТАБИҒИ МУЗЕЙ-ҚОРЫҒЫ»**

TURKIC CULTURE AND
HERITAGE FOUNDATION

«Түркі халықтарының рухани құндылықтары мен мәдени мұралары»
Халықаралық ғылыми-әдістемелік конференция
9-12 маусым 2024 жыл

Международная научно-методическая конференция
«Духовные ценности и культурное наследие тюркских народов»
9-12 июня 2024 года

International scientific and methodological conference
“Spiritual values and cultural heritage Turkic peoples”
June 9-12, 2024

Таңбалы, Tanbaly 2024

**«Таңбалы» музей - қорығы:
жиырма жылдық қызметі және жаңа перспективалар»**

Б.Дандығараева

*«Таңбалы» Мемлекеттік тарихи-мәдени және
табиғи музей қорығының директоры,
Ұлттық құрылтай мүшесі
tamgaly@mail.ru*

Жиырма жыл бұрын Қазақстан мен Орталық Азия елдерінің мәдени және ғылыми өмірінде елеулі оқиға орын алды: 2004 жылы Дүниежүзілік мұралар картасында ЮНЕСКО-ның тізіміне енген аймақтағы алғашқы жартас өнері ескерткіші-«Таңбалы археологиялық ландшафтының петроглифтері» атты жаңа нысан пайда болды. ЮНЕСКО-ға мүше мемлекет ретінде өз міндеттемелерін орындай отырып, Қазақстан Үкіметі бүкіләлемдік мұра объектісін басқару үшін «Таңбалы» мемлекеттік тарихи-мәдени және табиғи музей -қорығын құрды (2003 ж.).

Бүгінгі таңда «Таңбалы» музей - қорығы еліміздегі және Орталық Азия аймағындағы жалғыз мамандандырылған мекеме ретінде ЮНЕСКО-ның Дүниежүзілік мәдени мұрасы-жартас өнерінің көрнекті ескерткішін сақтауды қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, музей-қорық ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізеді, Таңбалы кешені ескерткіштерінің жай-күйіне мониторинг жасайды, қазақстандық реставратор-мамандармен бірлесіп петроглифтерді сақтау бойынша жобаларды жүзеге асырады. Көптеген жылдар бойы музей-қорық қызметкерлері Бүкіләлемдік мұра объектісін тиімді басқаруда орасан зор тәжірибе жинақтады.

2021 жылы музей-қорықтың уақытша кеңсесінің орнына Таңбалы маңынан ірі сәулет кешені-Сапар орталығы салынды, онда конференц-зал, музей, кітапхана, ғылыми қызметкерлерге арналған қызметтік үй-жайлар, қалпына келтіру зертханасы қарастырылған, сондай-ақ музей-қорықтың туристері мен қонақтарын қабылдау үшін қажетті жағдайлар жасалған. Таңбалы музей-қорығының базасында Орталық Азияның жартас өнері ескерткіштерін зерттеу және сақтау саласындағы мамандарға арналған көшпелі сараптамалық кеңестер, халықаралық ғылыми конференциялар мен ғылыми-әдістемелік семинарлар өткізіледі.

Мұның барлығына археологиялық ескерткіштер мен Таңбалы табиғи ландшафтын зерттеген археолог ғалымдардың, геологтардың және биологтардың бірнеше буынының көпжылдық қызметі, сондай-ақ бірегей

петроглифтерді күтіп сақтау үшін жағдай жасаған сәулетші мамандар мен қалпына келтірушілердің қажырлы еңбегі негіз болды. Осындай зерттеулер мен жұмыстардың арқасында Таңбалының Қазақстан үшін зор мәдени маңыздылығын белгілеуге және тұтас өркениетті әлемнің үздік игілігі-ескерткіштің әлемдік әмбебап құндылығын негіздеуге мүмкіндік туды.

Таңбалы петроглифтерін 1957 ж. 19 қыркүйекте ҚазКСР ҒА Тарих, археология және этнография институты Оңтүстік Қазақстан археологиялық экспедициясының Жетісу отрядын басқарған Қазақстанның тұңғыш кәсіби археологы-Анна Георгиевна Максимова (1923-2002) ашқан.

1970-1980 жж. шатқал ескерткіштерін геологтар А.Г. Медоев және Б.Ж. Әубекеров, археологтар А.Н. Марьяшев, А.С. Ермолаева зерттесе, 1988 жылдан бастап Таңбалы ескерткіштеріне зерттеу жұмыстарын А.Е. Рогожинский жүргізе бастаған. 1990 жылдардың басында археолог А.Е. Рогожинский мен геология-минералогия ғылымдарының докторы Болат Жағфарович Әубекеровтың жетекшілігімен Таңбалыда мемлекеттік музей - қорығын құру мақсатында петроглифтер, ежелгі қоныстар мен қорымдарға кешенді гео-археологиялық ғылыми зерттеулер жүргізілген. Зерттеудің жаңа әдістерін қолдану нәтижесінде Таңбалының көне петроглифтерінің жасы белгіленді, айналадағы ландшафт егжей-тегжейлі зерттелді, соңғы 3 мың жылдағы Оңтүстік-Шығыс Қазақстан палеоклиматының өзгеруі туралы алғашқы деректер алынды.

Сол жылдары Қазақстанда алғаш рет петроглифтерді консервациялау және жарта суреттері бар қираған жартастарды қалпына келтіру бойынша эксперименттік жұмыстар жүргізілді. Бұдан кейін 2000 жылдардың басына дейін мұнда консервациялау жұмыстары химик - қалпына келтіруші Любовь Филипповна Чарлинаньың басшылығымен іске асырылды. 2002-2006 жылдары ЮНЕСКО жобалары аясында Норвегия, Ресей, Қырғызстан және Өзбекстаннан келген шетелдік мамандардың тәжірибесін пайдалана отырып, Таңбалыда петроглифтерді сақтау, құжаттау және бақылау әдістері әзірленді. Осындай халықаралық ынтымақтастық пен Таңбалы петроглифтерімен жұмыс жасауға негізделген белсенді кәсіби тәжірибе алмасудың арқасында Орталық Азиядағы жарта сурет өнерін сақтау бойынша бірегей технологиялардың тұтас кешені дайындалды. Таңбалыдағы реставраторлардың жемісті жұмыс тәжірибесі Орталық Азияның өзге де елдердің мамандарына үлгі болып, Таңбалының негізінде жартастағы сурет өнерін сақтаудың қазақстандық мектебі қалыптасты десек әбден болады.

Барлық осы пәнаралық зерттеулер мен қазақстандық ғалымдардың үлкен тобы жүргізген жұмыстарының басты нәтижесі Таңбалы петроглифтерінің бірегей әлемдік құндылығына негіздеме болды, ол 2004

жылы «Таңбалы археологиялық ландшафтының петроглифтерін» ЮНЕСКО тізіміне енгізу кезінде танылды.

Таңбалы петроглифтерінің бірегей құндылығын негіздеуге 1990 жылдардың басында Б.Ж. Әубекеровтың басшылығымен А.Е. Рогожинский жүргізген кешенді зерттеулердің басты нәтижелері дәлел болды (1994 жылы А.Е. Рогожинский «Археологический комплекс эпохи бронзы урочища Тамгалы» тақырыбында кандидаттық диссертациясын қорғады). Зерттеудің жаңалығы Таңбалы археологиялық ескерткіштері – петроглифтер, әртүрлі тарихи дәуірлердегі елді мекендер мен қорымдар алғаш рет біртұтас археологиялық (реликті, палеомәдени) ландшафт ретінде қарастырылды, бұл ретте петроглифтер жетекші орынды алды. Олар әр уақытта, әр түрлі жағдайда және әр түрлі мақсаттарда жасалған, алайда сол жартас суреттерінің көмегімен адамдар әрқашан өздерін қоршаған ландшафтты шаруашылық, тұрмыстық және діни қызмет қажеттіліктеріне бейімдей отырып жасады.

Қола дәуіріндегі көптеген Таңбалы петроглифтерінің Орталық Азияның жартас өнеріндегі орны ерекше. Таңбалының жоғары мәдени маңыздылығы – қола дәуіріндегі адамдар алғаш рет өз құдайларының көркем бейнелерін жасап, оларға антропоморфтық көрініс бере білді. Таңбалының жаһандық маңызы – адам ашық аспан астында Күн ғибадатханасын жасай отырып, шығармашылық даналық пен ландшафттың табиғи ерекшелігін дарынды түрде үйлестіре алды. Таңбалы петроглифтерінің дәл осы ерекшеліктері бірегей деп танылды және ескерткішті 2004 жылы ЮНЕСКО-ның бүкіләлемдік мұра тізіміне енгізуге негіз болды.

Алайда, кейінгі жылдары Таңбалыға жақын орналасқан Қоғалы мен Алмалы шатқалдарын археологиялық зерттеу нәтижелері ежелгі түркі дәуірі мен қазіргі заманның көптеген жаңа, бұрын белгісіз болған ескерткіштерін ашуға мүмкіндік берді, олар осы ауқымды мәдени ландшафттың тарихи-мәдени маңыздылығын жаңа тәсілдермен бағалауға ықпал етеді. Осылайша, Қоғалыда ежелгі түркі мифологиясы мен культтік ғұрыптық тәжірибедегі кейіпкерлер мен тұтас көріністерді бейнелейтін үш мүйізді тәж киген әйел кейіпкерінің бейнесі (Ұмай?), түркі көсеміне табыну (қаған?) және т.б. бірегей жартас суреттерінің шоғыры табылды.

Алмалы шатқалында көптеген ежелгі және ортағасырлық тұрақтар табылды, олардың маңында Батыс Түрік, Түргеш және Қарлұқ қағанаттарының таңбалары кездеседі.

Осылайша, Таңбалыға жақын маңдағы ескерткіштерді алдын ала зерттеу нәтижесі Дүниежүзілік мұра объектісінің маңызын қола дәуіріне тән петроглифтері бар бірегей археологиялық ландшафт ретінде ғана емес,

сондай-ақ Орталық Азияның ерте ортағасырлық тарихында көрнекті рөл атқарған Батыс түрік, түргеш және қарлұқ қағанаттарының ірі ғибадат және саяси орталығы ретінде жаңаша бағалауға мәжбүрлейді. Өз кезегінде, жаңа жаңалықтарды алдын ала бағалау біздің алдымызға ерекше міндет қойып отыр: бұл Алмалы және Қоғалы тарихи-археологиялық ескерткіштерін кешенді зерттеу, аталған құнды мәдени ландшафттарды Таңбалы музей - қорықтың құрамына енгізу, одан әрі «Таңбалы археологиялық ландшафтының петроглифтері» номинациясын ЮНЕСКО тізімінде кеңейту үшін құжаттама дайындау.

Алмалы мен Қоғалыда кешенді зерттеу бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында «Таңбалы» музей-қорығының ғылыми тарихи-археологиялық экспедициясы құрылуда. Экспедиция жұмысының бірінші кезектегі міндеті ескерткіштердің барлық түрлерін (петроглифтер, қоныстар, қорымдар және т.б.) анықтау және құжаттау, ескерткіштердің орналасу картасын жасау және Алмалы мен Қоғалы археологиялық ландшафттарының нақты шекараларын анықтау болып табылады.

Ескерткіштердің мерзімін және мәдени атрибуциясын (тиесілігін) белгілеу үшін археологиялық қазбаларды, ең алдымен, ортағасырлық таңбалар мен эпиграфикасы бар жартастардың маңындағы көп қабатты қоныстарға, сондай-ақ ежелгі түркі мүсіні бар қорымдар мен ғұрыптық құрылыстарға жүргізу жоспарлануда. Аукымды зерттеу бағдарламасын іске асыруға белгілі қазақстандық және шетелдік маман-түркологтар – археологтар, тарихшылар мен филологтар тартылады және бұл «Таңбалы» тарихи-археологиялық экспедициясына халықаралық сипат береді. Зерттеудің негізгі нәтижелері «Таңбалы» музей-қорығының арнайы ғылыми еңбектер жинағында жарияланады.

Болашаққа көз жүгірте отырып, Таңбалы номинациясын ЮНЕСКО тізімінде кеңейту жөніндегі алдағы жұмыс «Қазақстандық жартас өнері» бірінші ұлттық сериялық номинациясының құрамында петроглифтері бар басқа да бірегей ескерткіштердің үлкен тобын Дүниежүзілік мұраға енгізу үшін ілгерілету перспективасын ашатынын атап өткен жөн. Осыған орай «Таңбалы» музей-қорығы» «Жиырма жылдан кейін: Орталық Азияның жартас өнері ескерткіштерін ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұра тізіміне номинациялау жетістіктері және жаңа перспективалары» тақырыбында халықаралық ғылыми-әдістемелік семинар өткізу туралы бастама көтерді. Семинар 2024 жылғы 24-28 мамырда өтті. Жұмыс отырыстары музей-қорық Сапар орталығының конференц-залында өтсе, далалық отырыстар – сарапшыларға Таңбалы, Алмалы, Қоғалы және Сарыбұлақ жартастарындағы өнер ескерткіштерін таныстыру сапарын ұйымдастырумен ерекшеленді.

Семинар жұмысына Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстаннан келген археологтар мен консерваторлар, Әлемдік мұраның әлеуетті нысандарында зерттеу тәжірибесі бар және ЮНЕСКО тізіміне өңірлердегі бірегей ескерткіштерді енгізу үшін номинацияларды әзірлейтін жетекші жартас өнерінің мамандары қатысты. Талқылау қорытындысының нәтижесінде ЮНЕСКО тізіміне жартас өнері ескерткіштерінің ұлттық сериялық және жеке номинацияларын дайындау бойынша ғылыми-зерттеу жұмыстарының стратегиясы келісілді. Сарапшылар Орталық Азияның жартас өнері ескерткіштерінің бірыңғай ғылыми тәсілі мен алдыңғы жылдары әзірленген құжаттама стандарты негізінде оларды зерделеу және сақтау жөніндегі қызметті жалғастыру, болашақ ұлттық сериялық номинациялардың құрамын және әлеуетті объектілердің тізімін анықтау мәселелерін талқылады. Ғылыми-әдістемелік семинарға қатысушылардың аналитикалық баяндамалары, пікірталас материалдары және өңірлік сарапшылардың қорытындылары «Таңбалы» музей-қорығының арнайы еңбектер жинағында жариялау үшін әзірленуде.

**«Двадцать лет спустя: достижения музей-заповедника
Танбалы и новые перспективы»**

Б.Дандыгараева

*Директор «Государственного
историко-культурного и*

природного музей-заповедника «Таңбалы»,

Член Национального Курылтая

tamgaly@mail.ru

Двадцать лет назад произошло значимое событие в культурной и научной жизни Казахстана и стран Центральной Азии: в 2004 г. на карте всемирного наследия появился новый объект – «Петроглифы археологического ландшафта Танбалы», первый в регионе памятник наскального искусства, вошедший в Список ЮНЕСКО. Выполняя свои обязательства как государство-член ЮНЕСКО, тогда же для управления объектом всемирного наследия правительством Казахстана был создан Государственный историко-культурный и природный заповедник-музей «Таңбалы» (2003 г.).

Сегодня заповедник-музей «Танбалы» является единственным в нашей стране и во всем центрально-азиатском регионе специализированным учреждением такого назначения – обеспечивает сохранение выдающегося

памятника наскального искусства как объекта всемирного культурного наследия ЮНЕСКО. Кроме того, музей-заповедник проводит научно-исследовательскую работу, осуществляет мониторинг состояния памятников комплекса Танбалы, совместно казахстанскими специалистами-реставраторами реализует проекты по консервации петроглифов. За многие годы сотрудниками музея-заповедника накоплен большой опыт эффективного управления объектом всемирного наследия.

В 2021 г. взамен временного офиса музея-заповедника вблизи Танбалы сооружен Визит-центр – крупный архитектурный комплекс, в котором имеются конференц-зал, музей, библиотека, служебные помещения для научных сотрудников, реставрационная лаборатория, а также созданы необходимые условия для приема туристов и гостей музея-заповедника. На базе музея-заповедника Танбалы проводятся выездные экспертные совещания, международные научные конференции и научно-методические семинары для специалистов в области изучения и сохранения памятников наскального искусства Центральной Азии.

Всему этому предшествовала многолетняя работа нескольких поколений ученых – археологов, геологов и биологов, исследовавших археологические памятники и природный ландшафт Танбалы, а также кропотливый труд других специалистов – архитекторов и реставраторов, создававших условия для бережного сохранения уникальных петроглифов. Благодаря этим исследованиям и работам стало возможным установить большую культурную значимость Танбалы для Казахстана и обосновать выдающуюся всемирную ценность памятника – достояния всего цивилизованного мира.

Петроглифы Танбалы были открыты в 19 сентября 1957 г. первым профессиональным археологом Казахстана – Анной Георгиевной Максимовой (1923–2002), руководившей в то время Семиреченским отрядом Южно-Казахстанской археологической экспедиции Института истории, археологии и этнографии АН КазССР.

В 1970-1980-е гг. памятники урочища обследовались геологами А.Г. Медоевым и Б.Ж. Аубекеровым, археологами А.Н. Марьяшевым, А.С.Ермолаевой, а с 1988 г. к изучению памятников Танбалы приступил А.Е. Рогожинский. В начале 1990-х гг. под руководством археолога А.Е. Рогожинского и доктора геолого-минералогических наук Болате Жагфаровича Аубекерова в Танбалы развернулись комплексные гео-археологические научные исследования петроглифов, древних поселений и могильников, которые проводились с целью создания здесь государственного заповедника-музея. Благодаря применению новых методов исследований был

установлен возраст древнейших петроглифов Танбалы, детально изучен окружающий ландшафт, впервые получены данные об изменениях палеоклимата Юго-Восточного Казахстана за последние 3 тысячи лет.

В те же годы впервые в Казахстане были проведены экспериментальные работы по консервации петроглифов и реставрации разрушенных скал с наскальными рисунками. В дальнейшем до начала 2000-х гг. консервационные работы здесь проводились под руководством химика-реставратора Любови Филипповны Чарлиной. В 2002–2006 гг. в рамках проектов ЮНЕСКО в Танбалы разрабатывались методы консервации, документирования и мониторинга петроглифов, при этом использовался опыт зарубежных специалистов из Норвегии, России, Кыргызстана и Узбекистана. Благодаря этому международному сотрудничеству и активному обмену профессиональным опытом на основе работы с петроглифами Танбалы был выработан целый комплекс уникальных технологий для консервации наскального искусства Центральной Азии. Можно без преувеличения сказать, что плодотворный опыт работы реставраторов в Танбалы стал примером для специалистов из других стран Центральной Азии, что на базе Танбалы сформировалась казахстанская школа консервации наскального искусства.

Главным результатом всех этих междисциплинарных исследований и работ большого коллектива казахстанских ученых стало обоснование выдающейся мировой ценности петроглифов Танбалы, что нашло признание при включении «Петроглифов археологического ландшафта Танбалы» в Список ЮНЕСКО в 2004 г.

В основу обоснования выдающейся ценности петроглифов Танбалы положены основные результаты комплексных исследований, проводившихся здесь

А.Е. Рогожинским под руководством Б.Ж. Аубекерова в начале 1990-х гг. (в 1994 г. А.Е. Рогожинский защитил кандидатскую диссертацию на тему «Археологический комплекс эпохи бронзы урочища Танбалы»). Новизна исследования заключалась в том, что археологические памятники Танбалы – петроглифы, поселения и могильники разных исторических эпох – впервые рассматривались как единый археологический (реликтовый, палеокультурный) ландшафт, в котором петроглифы занимали ведущее место. Они создавались в разное время, в разных условиях и с различными целями, но именно с помощью наскальных рисунков люди во все времена обустривали окружающий их ландшафт, приспособлявая его для нужд хозяйства, проживания и культовой, религиозной деятельности.

Многие петроглифы Танбалы эпохи бронзы уникальны в наскальном искусстве Центральной Азии. Высокая культурная значимость Танбалы состоит в том, что здесь люди эпохи бронзы впервые создали художественные образы своих богов, придав им антропоморфный облик. Мировое значение Тангалы заключается в том, что здесь человек, создавая храм Солнца под открытым небом, сумел талантливо соединить творческий гений с природным своеобразием ландшафта. Именно эти особенности петроглифов Танбалы были признаны выдающимися и послужили основанием для включения памятника в Список всемирного наследия ЮНЕСКО в 2004 г.

Однако в последующие годы археологическое изучение ближайших к Танбалы урочищ Когалы и Алмалы позволило обнаружить много новых, ранее не известных, памятников древнетюркской эпохи и Нового времени, которые помогают по-новому оценить историко-культурную значимость всего этого обширного культурного ландшафта. Так, в Когалы обнаружены скопления уникальных наскальных гравюр, где представлены персонажи и целые сюжеты из древнетюркской мифологии и культовой обрядовой практики: изображение женского персонажа в трехрогой короне (Умай?), поклонение тюркскому вождю (кагану?) и др.

В урочище Алмалы обнаружено множество древних и средневековых стоянок, на скалах возле которых выбиты тамги каганов Западного Тюркского, Тюркешского и Карлукского каганатов.

Таким образом, предварительное изучение памятников ближайшей округи Танбалы заставляет по-новому оценить значение данного объекта всемирного наследия: не только как уникального археологического ландшафта с петроглифами бронзового века, но также как крупного культового и политического центра каганатов западных тюрков, тюркешей и карлуков, сыгравших выдающуюся роль в раннесредневековой истории Центральной Азии и шире. В свою очередь, такая предварительная оценка новых открытий выдвигает перед нами особую задачу: комплексного изучения памятников археологии и истории Алмалы и Когалы для последующего включения этих ценных культурных ландшафтов в состав музея-заповедника «Танбалы», а затем для подготовки документации на расширение номинации «Петроглифов археологического ландшафта Танбалы» в Список ЮНЕСКО.

Для реализации комплексной программы исследований в Алмалы и Когалы создается научная историко-археологическая экспедиция музея-заповедника «Танбалы». Первоочередной задачей работы экспедиции является выявление и документирование всех видов памятников (скоплений

петроглифов, поселений, могильников и др.), составление карты расположения памятников и определение точных границ археологических ландшафтов Алмалы и Когалы. Для установления датировки и культурной атрибуции (принадлежности) памятников планируется проведение археологических раскопок, прежде всего, на многослойных поселениях, отмеченных средневековыми тамгами на скалах и эпиграфикой, а также могильников и ритуальных сооружений с древнетюркской скульптурой. В реализации обширной программы исследований примут участие известные казахстанские и зарубежные специалисты-тюркологи – археологи, историки и филологи, и это придает Танбалинской историко-археологической экспедиции международный характер. Основные результаты исследований будут опубликованы в специальном выпуске научных трудов музея-заповедника «Танбалы».

Заглядывая в будущее, необходимо отметить, что предстоящая работа по расширению номинации Танбалы в Список ЮНЕСКО открывает перспективу продвижения во всемирное наследие большой группы других выдающихся памятников с петроглифами в составе первой национальной серийной номинации «Наскальное искусство Казахстана». В связи с этим, музей-заповедник «Танбалы» выступил с инициативой проведения международного научно-методического семинара на тему «Двадцать лет спустя: достижения и новые перспективы номинации памятников наскального искусства Центральной Азии в Список всемирного наследия ЮНЕСКО». Семинар состоялся в 24–28 мая 2024 г. Рабочие заседания проходили в конференц-зале Визит-центра музея-заповедника, полевые заседания – с ознакомительным выездом экспертов на памятники наскального искусства Танбалы, Алмалы, Когалы и Сарыбулак.

В работе семинара приняли участие ведущие специалисты по наскальному искусству – археологи и консерваторы из Казахстана, Кыргызстана, России, Таджикистана и Узбекистана, имеющие опыт исследований на потенциальных объектах всемирного наследия и подготовки номинаций выдающихся памятников региона в Список ЮНЕСКО. Итогом дискуссии стало согласование стратегии научно-исследовательских работ по подготовке национальных серийных и индивидуальных номинаций памятников наскального искусства в Список ЮНЕСКО. Эксперты обсудили вопросы, как на основе единого научного подхода и разработанного в предшествующие годы стандарта документации памятников наскального искусства Центральной Азии продолжить деятельность по их изучению и сохранению, определить состав будущих национальных серийных номинаций и список потенциальных объектов. Аналитические доклады

участников научно-методического семинара, материалы дискуссии и итоговое заключение региональных экспертов готовятся к публикации в специальном сборнике трудов музея-заповедника «Танбалы».

“A brief overview of Tanbaly”

B. Dandygaraeva

*Director of the State
historical, cultural and
natural museum-reserve "Tanbaly"
Member of the National Kuryltai
tamgaly@mail.ru*

Twenty years ago, a significant event occurred in the cultural and scientific life of Kazakhstan and Central Asian countries: in 2004, a new site appeared on the World Heritage List - the "Petroglyphs of the Archaeological Landscape of Tamgaly", the first rock art monument in the region to be included in the UNESCO List. Fulfilling its obligations as a UNESCO member state, the Government of Kazakhstan established the State Historical, Cultural, and Natural Reserve-Museum "Tamgaly" (2003) to manage the World Heritage site.

Today, the Tamgaly Reserve-Museum is the only specialized institution of its kind in our country and throughout the entire Central Asian region. It ensures the preservation of the outstanding rock art monument as a UNESCO World Cultural Heritage site. Additionally, the museum-reserve conducts scientific research and monitors the condition of the Tamgaly complex monuments. Together with Kazakhstani restoration specialists, it implements projects for the conservation of petroglyphs. Over the years, the museum-reserve staff have accumulated significant experience in the effective management of the World Heritage site.

In 2021, instead of the temporary office near Tamgaly, a Visitor Center was erected—a large architectural complex housing a conference hall, museum, library, office spaces for scientific staff, restoration laboratory, and facilities for tourists and museum guests. The Tamgaly Reserve-Museum hosts field expert meetings, international scientific conferences, and scientific-methodical seminars for specialists in the study and preservation of Central Asian rock art monuments.

All of this was preceded by the long-term work of several generations of scientists—archaeologists, geologists, and biologists—who studied the archaeological monuments and natural landscape of Tamgaly. Additionally, the meticulous efforts of other specialists—architects and restorers—were essential in creating conditions for the careful preservation of the unique petroglyphs. Thanks

to these studies and efforts, it became possible to establish the significant cultural importance of Tamgaly for Kazakhstan and justify the outstanding universal value of the monument as a heritage of the entire civilized world.

The Tamgaly petroglyphs were discovered on September 19, 1957, by the first professional archaeologist of Kazakhstan, Anna Georgievna Maksimova (1923–2002), who at that time led the Semirechensk detachment of the South Kazakhstan Archaeological Expedition of the Institute of History, Archaeology, and Ethnography of the Academy of Sciences of the Kazakh SSR. Graduating with honors from Moscow State University, she arrived in Alma-Ata in 1946 and remained in Kazakhstan forever. She made numerous important archaeological discoveries, but the discovery of the Tamgaly petroglyphs was the most significant. Many years later, already retired, A.G. Maksimova listened with admiration to the stories of her young colleagues about the successes in studying Tamgaly and preparing the site for nomination to the UNESCO World Heritage List. With tears of joy, she admitted that back in 1957, she did not fully grasp the significance of her discovery, but the intuition of a scientist told her that such an extraordinary monument would have a special destiny.

In the 1970s and 1980s, the monuments of the Tamgaly area were surveyed by geologists A.G. Medoyev and B.Zh. Aubekero, archaeologists A.N. Maryashev and A.S. Ermolaeva. Starting from 1988, the study of Tamgaly monuments was undertaken by A.E. Rogozhinsky. In the early 1990s, under the leadership of archaeologist A.E. Rogozhinsky and Dr. Bolat Zhagfarovich Aubekero, comprehensive geo-archaeological scientific research of the petroglyphs, ancient settlements, and burial grounds in Tamgaly was initiated with the aim of establishing a state reserve-museum. Thanks to the application of new research methods, the age of the ancient Tamgaly petroglyphs was determined, the surrounding landscape was thoroughly studied, and data on paleoclimate changes in Southeast Kazakhstan over the last 3,000 years were obtained for the first time.

During the same years, experimental work on the conservation and restoration of rock art was conducted in Kazakhstan for the first time. Until the early 2000s, conservation work in Tamgaly was led by chemist-restorer Lyubov Filippovna Charloina. From 2002 to 2006, within the UNESCO projects, methods for the conservation, documentation, and monitoring of petroglyphs were developed in Tamgaly, drawing on the expertise of foreign specialists from Norway, Russia, Kyrgyzstan, and Uzbekistan. Thanks to this international collaboration and active exchange of professional experience, a unique set of technologies for the conservation of Central Asian rock art was developed based on the work with Tamgaly's petroglyphs. It is no exaggeration to say that the fruitful experience gained by restorers in Tamgaly served as an example for specialists from other

Central Asian countries, leading to the formation of a Kazakhstani school of rock art conservation.

The main result of all these interdisciplinary research and work by a large team of Kazakhstani scientists was the justification of the outstanding global value of the Tamgaly petroglyphs, which was recognized when the "Petroglyphs of the Archaeological Landscape of Tamgaly" were included in the UNESCO World Heritage List in 2004.

The justification for the outstanding value of the Tamgaly petroglyphs is based on the main results of comprehensive research conducted here by A.E. Rogozhinsky under the guidance of B.Zh. Aubekeroev in the early 1990s (in 1994 A.E. Rogozhinsky defended his candidate dissertation on the topic "Archaeological complex of the Bronze Age of the Tamgaly tract"). The novelty of the study lay in the fact that the archaeological monuments of Tamgaly - petroglyphs, settlements, and burial grounds of different historical epochs - were considered for the first time as a single archaeological (relic, paleocultural) landscape, in which petroglyphs occupied a leading place. They were created at different times, in different conditions, and for different purposes, but it was through rock drawings that people in all ages organized the surrounding landscape, adapting it for economic, residential, and cult-religious activities.

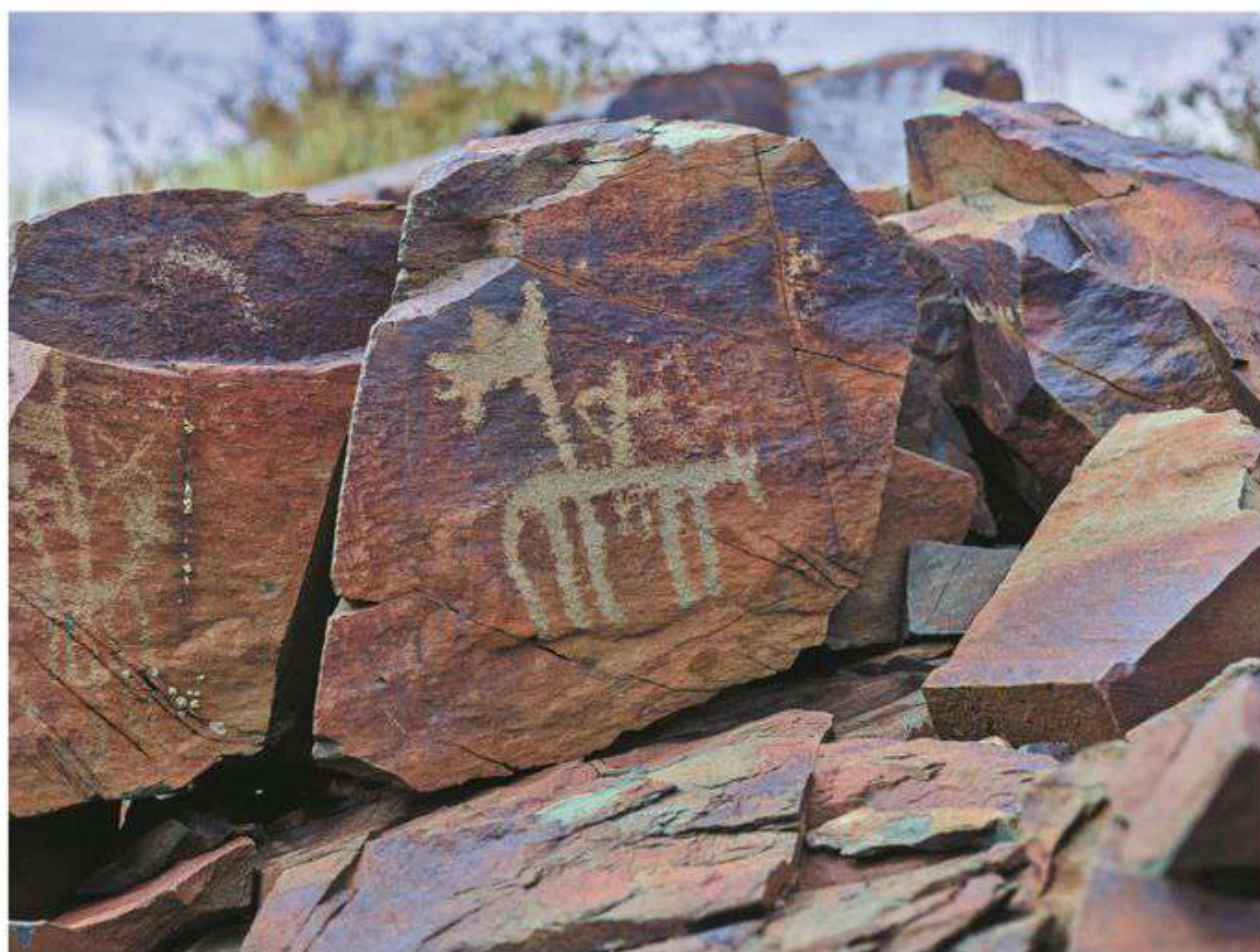
Many of the Bronze Age petroglyphs in Tamgaly are unique in Central Asian rock art. The high cultural significance of Tamgaly lies in the fact that here, people of the Bronze Age first created artistic images of their gods, giving them an anthropomorphic form. The global importance of Tamgaly lies in the fact that here, by creating an open-air Sun Temple, humans managed to skillfully combine creative genius with the natural uniqueness of the landscape. It is these features of the Tamgaly petroglyphs that were recognized as outstanding and served as the basis for the inclusion of the site in the UNESCO World Heritage List in 2004.

However, in subsequent years, archaeological studies in the nearby areas of Kogaly and Almaly near Tamgaly have revealed many new monuments from the ancient Turkic period and the New Time, previously unknown. These findings help reassess the historical and cultural significance of this extensive cultural landscape. For example, in Kogaly, clusters of unique rock engravings have been discovered, depicting characters and entire narratives from ancient Turkic mythology and ritualistic practices: the depiction of a female character wearing a three-horned crown (Umay?), homage to a Turkic leader (kagan?), and more. Alongside the petroglyphs, there are commemorative memorials with stelae, sculptures, and balbals: one stela depicts a "narrative scene" also involving a woman wearing a three-horned headdress; the images on the stela are accompanied by tamgas of

various clans. All this indicates the presence of a cult center of the Western Turks in this area in the 7th-8th centuries.

In the Almaly tract, numerous ancient and medieval settlements have been discovered, with tamgas of the rulers of the Western Turkic, Türgesh, and Karluk kaganates carved on rocks nearby. Here, three locations with ancient Turkic runic inscriptions have also been found, alongside which tamgas of Turkic tribes, including those known from Mahmud al-Kashgari's manuscript "Divan Lughat al-Turk" as the tamgas of the Oghuz, are depicted. This is the largest concentration of ancient Turkic epigraphy in Kazakhstan to date. The concentration of such monuments in Almaly may indicate the existence of a major political center or the nomadic camp of rulers of the Western Turks, Türgesh, and Karluk from the 7th to 9th centuries and later up to the early Karakhanid period. Finally, well-preserved remnants of stone fortifications have been discovered here, which existed during the Kazakh-Dzungar wars and during the period of the last independent Kazakh khan Kenesary's presence here in 1846-1847.

Thus, the preliminary study of monuments in the vicinity of Tamgaly prompts a reassessment of the significance of this World Heritage Site: not only as a unique archaeological landscape with Bronze Age petroglyphs but also as a major religious and political center of the kaganates of the Western Turks, Türgesh, and Karluk, which played a prominent role in the medieval history of Central Asia and beyond. In turn, such a preliminary assessment of new discoveries presents a special task: the comprehensive study of archaeological and historical monuments in Almaly and Kogaly for subsequent inclusion of these valuable cultural landscapes into the Tamgaly Museum-Reserve and the preparation of documentation for the expansion of the nomination "Petroglyphs of the Tamgaly Archaeological Landscape" to the UNESCO List.

Түркі кезеңінің жартастағы суреттері
Наскальные рисунки тюркского периода
Rock paintings of the Turkic period